

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ БАНКІВСЬКО-ОРІЄНТОВАНОЇ МОДЕЛІ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

В статті висвітлено історичні передумови формування фінансового сектору України і пояснено причину побудови її банківсько-орієнтованої моделі. Починаючи з Царської Росії і закінчуючи сьогоденням описано складний шлях формування фінансового сектору та наведено досвід та характерні особливості його поведінки за часів кризисного стану економіки.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: фінансовий сектор, банківський фінансовий сектор, небанківський фінансовий сектор, банківсько-орієнтований фінансовий сектор, фінансова система, фінансове посередництво.

Фінансовий сектор є організаційною підструктурою фінансової системи і складається з фінансових інституцій. Виокремлюють банківський (банки) і небанківський фінансовий сектор (кредитні спілки, страхові компанії, пенсійні фонди, ломбарди, інститути спільного інвестування).

Основним видом діяльності представників фінансового сектору є фінансове посередництво. Інститут фінансового посередництва з'явився відносно недавно як необхідна компонента поділу праці в сфері обслуговування фінансових активів. З часом послуги фінансового посередництва стали об'єктивно необхідними і виокремились у самостійний вид бізнесу, представники якого і сформували сучасне явище існування фінансового сектору. Щоб дослідити етапи формування фінансового сектора, необхідно розглянути, як змінювалося саме бачення «фінансового посередництва» залежно від історичної епохи. Так, наприклад, У. Ф. Шарп об'єднує поняття фінансових посередників і фінансових інститутів, зводить їх діяльність до випуску і продажу фінансових зобов'язань [1, с. 9].

З. Боді і Р. Мертон називають фінансовими посередниками інституції, що забезпечують клієнтів фінансовими продуктами і

послугами [2, с. 94]. Сучасне бачення фінансового посередництва більш розширене і включає в себе здатність переміщувати фінансові ресурси з малоефективних сфер у прибуткові, надавати інформацію іншим суб'єктам ринку відносно оптимального використання ресурсів, здійснювати управління ризиками та страхування останніх [3, с. 20], переміщувати кошти від кредиторів до позичальників [3, с. 44].

Термін «фінансові посередники» почав вживатися у вітчизняній літературі починаючи з 1990 року, але й досі залишається проблема понятійного висвітлення цієї економічної категорії, не говорячи вже про методологічне окреслення категорії «фінансовий сектор», що є новим явищем для світової практики. Інституції фінансового сектору є інвестиційно-кредитними установами, що надають фінансові послуги, розвиток яких знаходиться на початковому етапі. Теорія фінансового інвестування та кредитування розвивається поряд з фінансовим сектором. Першим, хто підійшов до розуміння виникнення нової підсистеми фінансової системи — фінансового сектору — був О. Фаворо, який акцентував увагу на тому, що фінансові посередники в останні часи формують щось на зразок внутрішнього ринку, професійний ринок (craft labour market) [5, с. 95].

В Україні формування перших інститутів фінансового посередництва розпочалося в 1781 році, коли почали діяти Київська, Ніжинська та Харківська контори, в 1782 — Херсонська, з 1805 — Одеська [6, с. 43]. Перші чотири контори були закриті, не проіснувавши і року. В 1819 році в Одесі відкрилася філія імперського Державного комерційного банку, що займалася перерахуванням грошей та кредитуванням під заставу і під дисконт векселів. До 1838 року в Бердичеві діяла контора Польського банку, і, щоб знизити занадто високі відсотки за позичками, було відкрито ще один філіал Державного банку в Києві. Такі самі контори було відкрито в 1843 році в Харкові, в 1852 — у Полтаві і Кам'янець-Подільському. Є. Г. Сагушом у 1830 році в м. Славуті на Поділлі було засновано перший акціонерний позичковий банк, що проіснував до 1867 року, коли його було закрито за доносом. У 1953 році розпочалася Кримська війна, що майже зруйнувала перші паростки банківської системи. На той час у США вже діяло більше півтори тисячі банків [7, с. 51]. В 1868 р. було засновано Київський приватний комерційний банк і Київське міське товариство взаємного кредиту. Звичайно, казати про формування банківського і небанківського фінансового сектору, орієнтуючись на інституційного представника з кожної сторони, зара-

но, але це були перші кроки набуття досвіду в сфері, зовсім незнайомій для української економіки. Кількома роками пізніше утворюються ще два представники банківської сфери: Київський промисловий банк та Київський земельний банк. Також у Києві відкриваються філії Санкт-Петербурзького і Волзько-Камського банків, а в 1894 році — відділення Російського банку зовнішньої торгівлі.

В адміністративно-командній системі фінансовий сектор почав формуватися на основі створення банківського сектору. І розпочався цей процес з 1987 року, коли було вирішено здійснити реструктуризацію банківського сектору, який на той час складався з Державного банку СРСР, Будбанку (Банку фінансування капітальних вкладень) та Зовнішекономбанку (Зовнішньоекономічного банку СРСР). Корпоративна, монополістична побудова банківського сектору СРСР вимагала корінної реорганізації. Було створено кілька банків: Держбанк СРСР (Державний банк СРСР), Житлосоцбанк (Банк житлово-комунального господарства і соціального розвитку), Агроромбанк (Агропромисловий банк СРСР), Ощадбанк (Банк трудових заощаджень і кредитування населення СРСР), Промбудбанк (Промислово-будівельний банк СРСР). Кожному банку відводилася відповідна ніша взаємодії з суб'єктами господарювання, тобто банки не були універсальними, як це має місце бути зараз. За Держбанком СРСР закріплювалися функції планового управління грошово-кредитною системою, проведення єдиної фінансової політики, моніторинг за діяльністю інших банків, організація розрахунків між ними, координація їх діяльності, кредитування невиробничої сфери. Зовнішекономбанк займався розрахунковими операціями, пов'язаними з експортно-імпортними операціями, кредитуванням суб'єктів, що провадять зовнішні операції, здійсненням операцій на міжнародних фінансових ринках. Житлосоцбанк виконував свої функції у сфері житлово-комунального господарства, Агропромбанк — в аграрній сфері, Будбанк — у сфері кредитування капітальних вкладень, як і Промбудбанк. Ощадбанк займався кредитуванням споживчих потреб громадян, займався касовими операціями та безготівковими розрахунками. Діяльність банків базувалася на принципах господарського розрахунку і самофінансування, а єдиним показником успішності виступав прибуток. У дореформений період єдиними фінансовими посередниками були банки. Населення України мало змогу відкривати депозити лише в одному банку — Ощадному. Функції страхового фінансового сектору виконував Держстрах. Недержавних пенсійних фондів на той час не було. Фінан-

сові послуги не були розвинені: наприклад, споживче кредитування заміняла розстрочка.

В 1989 році в Україні було засновано Асоціацію комерційних та кооперативних банків УРСР (після набуття Україною незалежності — Асоціація українських банків), що створювалася як регулюючий орган, який сприяє організації і збалансованій діяльності банківської системи УРСР. Та повноцінна банківська система починає формуватися тільки з 1991 року, коли було прийнято Закон України «Про банки і банківську діяльність». Закон оговорював прийняття класичної дворівневої системи, коли НБУ виступає центральним банком, всі інші — комерційними, і започаткував трансформацію державних банків у комерційні: Житло-соцбанк трансформувався — в Укрсоцбанк, Агпропромбанк — у банк «Україна», Промбудбанк — у Промінвестбанк, Зовнішкеномбанк — в Укрексімбанк, Ощадбанк так і залишився ощадбанком. Ощадбанк і Укрексімбанк залишилися в державній власності. Після проголошення незалежності банківська система переживала кризу і діяльність банків нагадувала діяльність західноєвропейських банків XVIII сторіччя [8, с. 144].

Для пожвавлення процесу формування банківських установ було вирішено проводити ліберальну політику щодо створення нового банку, видачі йому ліцензії. Банки почали бурхливо розвиватися. В 1992 році було зареєстровано 90 банків, в 1993 їх кількість сягала 207. Банки створювалися із значною часткою приватного капіталу і часто були просто «кишеньковим фондом» для підприємства-засновника. Високий рівень інфляції (1993 р. — 10 256 %) призвів до того, що кредити майже не видавалися, а якщо і видавалися, то на строк не більше трьох місяців, зазвичай, до місяця. В 1994–1995 роках настає банківська криза, коли багато банків банкрутують і зачиняються. Ситуація 1996 року виявилася ще гіршою. Якщо в 1994 збанкрутувало 12 банків, у 1995 році 20 банків було переведено в стан оздоровлення, то в 1996 році збанкрутували 45 банків і ще 60 були в стані оздоровлення. Спад виробництва та інфляційні процеси призвели до того, що в 1997 році банківський сектор був на межі руйнування. Численні банкрутства підірвали довіру населення до банківського сектору. Кошти масово виводилися з банків. Виробничий сектор здійснював свої операції завдяки бартеру, недовіряючи банкам. Показник чистого кредитування, як і депозити в банках, по відношенню до ВВП наближався до статистичної похибки. В 1999 році було зареєстровано 205 банків, з яких 56 були проблемними, 36 — у стадії ліквідації, 5 — припинення діяльності, 15 — на стадії фі-

нансового оздоровлення [9, с. 270]. У 2000 році діяльність усіх банків на території України була визнана збитковою. Розмір збитків становив 29 млн грн. Ситуація стабілізується лише в 2001 році. Банки починають відігравати свою ключову роль в економіці лише в 2002 році, що характеризується випереджувальними вкладеннями фізичних осіб, розширенням кредитної бази, меншими податковими та рестрикційними навантаженнями з боку держави. В 2002 році строкові вклади складали 74 % від усіх вкладень, тобто довіра населення почала поновлюватися.

Саме банки у часи становлення нашої державності відіграли роль локомотива для формування фінансового ринку. Позичкова функція банків зараз розвинулася до багатофункціонального надання наступних фінансових послуг: депозитних, кредитних, інвестиційних, депозитарних, емісійних, консалтингових, посередницьких, трастових, заставних. Саме банки обслуговують зв'язки з нерезидентами та міжнародними фінансовими організаціями. Починаючи з 90-х років банки почали реалізовувати приватизаційні схеми в обслуговуванні клієнтів. Сучасний банк може надавати більше 300 різних фінансових послуг [10, с. 257]. Набувають розвитку нетрадиційні банківські фінансові послуги: послуги фінансового лізингу, факторингу, форфейтингу, консалтингу (типовий та на замовлення) тощо.

В Україні етап зародження небанківського фінансового сектору розпочався на початку 90-х років. Цей процес протікав і продовжує протікати дуже суперечливо і складно, в умовах політичної та економічної нестабільності. В 1996 році було ухвалено Закон «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні», в якому були закріплені підходи щодо державного регулювання фондового ринку, обертання цінних паперів та деривативів. Заснування фінансового ринку проводилося на основі створення первинного ринку цінних паперів, про вторинний не йшло і мови. Зрозуміло, що за такого стану інвестор не хотів вкладати кошти в цінні папери — акції підприємств, що знаходилися в процесі приватизації. Вже згодом з'являється вторинний ринок. На жаль, він не набув організованого характеру і понині — більше 70 % операцій здійснюються на неорганізованій (вуличній) платформі.

Ситуація у фінансовому секторі склалася таким чином, що комерційні банки довго залишалися монопольними андерайтерами облігацій внутрішніх державних позик (ОВДП), що було закріплено спеціальним наказом Міністерства фінансів України від 29.08.2000 р. № 209. Представники небанківського фінансового

сектору за цим наказом допускалися тільки до аукціонів НБУ. До кризи 1998 року ринок ОВДП був для комерційних банків головним джерелом прибутків (90—98 % портфеля банків займали ОВДП), але спекулятивний характер ОВДП підірвав довіру банків до них і надовго відштовхнув від операцій з цими фінансовими зобов'язаннями. В 1996 році процентні ставки доходності за ОВДП складали 140 %, тоді як у США такий показник складав лише 6—8 % [11, с. 9]. Після кризи 1998 року банки активно займали ринкову нішу інвестиційних фондів і компаній, тому що Закон України «Про інститути спільного інвестування» набрав чинності лише в 2001 році, а до цього діяльність ІСІ була нерегламентована, так само, як і діяльність інвестиційних банків. З часом комерційні банки укріпили свої позиції на ринку корпоративних цінних паперів, скуповуючи акції у фізичних і дрібних юридичних осіб. Почали формуватися промислово-фінансові групи, коли велика частка підприємств нефінансового сектору підпорядковувалась чи мала залежність від банківських структур.

Останнім часом банківський фінансовий сектор характеризується значним припливом іноземного капіталу. І хоча більша частина прямих іноземних інвестицій направляється в підприємства промисловості (28,7 %), а на фінансовий сектор припадає лише 14,6 % [12, с. 21], починаючи з 2002 року ці процеси вже стали помітними, коли російські банки обслуговували близько 30 % стратегічно важливих для економіки України підприємств і близько 70 % підприємств, що мають прямі зв'язки з країною їх походження — Росією. У 2006 році працювало 35 банків за участю іноземного капіталу, з яких 15 — зі 100 % участю, у 2007 році їх кількість збільшилася до 44, з яких 16 було зі 100-процентним іноземним капіталом. Частка іноземного капіталу становила 31,5 % капіталів банківської системи України [13] та за прогнозами фахівців НБУ в найближчі три роки вона зросте до 60 % [14, с. 89].

Протягом етапу розвитку банківського сектору збільшилась частка строкових депозитів з 39,3 % до 66,2 %, їх обсяг зріс з 7 361 млн грн до 121 943 млн грн — у 16,6 разу. Вклади населення збільшилися у 18 разів з 4 661 млн грн у 2000 році до 82 696 млн грн у 2006 р. Протягом зазначеного періоду обсяги активів до ВВП зросли з 23,4 % до 65,9 %. Упродовж 2002—2006 рр. обсяг кредитного портфеля банківських установ зріс у 8,4 разу, обсяг кредитів фізичних осіб у 55 разів, при цьому сума прострочених кредитів збільшилася в 2,4 разу і становила 4,4 млрд грн [15, с. 31—32].

Хоча й досі рейтингове агентство Standarts&Poors класифікує фондовий ринок України як Frontier Emerging Market — нерозвинений і непрозорий, граничний ринок, що продовжує утворюватися, останніми роками він бурхливо розвивався, аж поки не розпочалась глобальна фінансова криза. В 2005 році за даними ДКЦПФРУ обсяг торгів фінансовими інструментами перевищив обсяги реалізації промислової і сільськогосподарської продукції. За 1997—2006 рр. індекс акцій ПФТС за даними рейтингового агентства зріс на 41,3 %.

У 2005 році Світовим банком було проведено дослідження розвитку країн постсоціалістичного кампусу [16]. Український фінансовий сектор у порівнянні з фінансовими секторами всіх інших посткомуністичних країн, що набули членства в ЄС, знаходився на останньому місці за всіма показниками розвитку. Така ситуація спостерігається і досі.

Зараз в світі існує три моделі функціонування фінансового сектору. Основою першої моделі є небанківські фінансові установи, другої — банки, третя модель є змішаною, що поєднує приблизно в рівних частках розвиток банківських і небанківських фінансових установ. Фінансова система України є майже повністю банківсько-орієнтованою, тому що частка небанківського фінансового сектору незначна. Так, активи вітчизняного банківського фінансового сектору на кінець серпня 2007 р. становили понад 90 млрд дол., а страхового — 10 млрд дол., тоді як усі інші фінансові установи небанківського фінансового сектору розвинуті іще значно слабше [17, с. 31].

Банківсько-орієнтована модель відрізняється від небанківської тим, що ринки поступаються розвитком і ступеню лібералізації, орієнтовані на позичкові операції, мають суттєві обмеження в циркулюванні фінансових інструментів, градація розшарування прибутків досить велика, так само як і концентрація власності. Головними ознаками небанківсько-орієнтованого фінансового сектору є наступні [18, с. 56—60]:

- тісний зв'язок між банківським фінансовим сектором і промисловим сектором, коли банківські установи виступають головними тримачами акцій підприємств виробничого сектору;

- низький рівень розвитку фінансових ринків і інституцій небанківського фінансового сектору;

- короткостроковий характер кредитування інституцій фінансового сектору. При цьому в більшості випадків кредити видаються невеликими траншами, а великомасштабне кредитування виключене внаслідок низької капіталізації фінансового сектору;

— відсутність для банківського сектору суворих заборон щодо капіталовливань та недосконала система моніторингу за банківською діяльністю.

Необхідно зазначити той факт, що й на сьогодні в Україні немає інвестиційних, клірингових і іпотечних банків у світовому розумінні функціонального наповнення цих установ. Правова база за багатьма критеріями не відповідає західним стандартам, що унеможливорює нормальне функціонування прозахідних установ. Сучасна українська модель організація фінансової діяльності банківського сектору не відрізняється від східноєвропейської моделі і поєднує в собі розрахунково-депозитне, кредитне і інвестиційне обслуговування клієнтів. Розвиток фінансового сектору стримує нерозвиненість фінансового ринку і загальна фінансова нестабільність у країні, інвестиційні операції в цінні папери і їх деривативи носять, як правило, спекулятивний короткостроковий характер.

Література

1. Шарп У. Ф., Александер Г. Дж., Бейли В. Дж. Инвестиции. — М.: Инфа-М, 1997. — 1025 с.
2. Боди З., Мертон Р. Финансы.: Пер. с англ. — М.: Изд. дом «Вильямс», 2000. — 592 с.
3. Миловидов В.Д. Паевые инвестиционные фонды. — М.: Анкил, Инфа-М, 1996. — 416 с.
4. Мишкин Ф. Экономическая теория денег, банковского дела и финансовых рынков. — М.: Аспект Пресс, 1999. — 820 с.
5. Фаворо О. Внутренние и внешние рынки // Вопросы экономики. — 1997. — № 10. — С. 90—103.
6. Новікова І. Е. Передумови виникнення банківської системи ринкового типу в Україні в другій половині XIX століття // Формування ринкових відносин в Україні. — 2007. — № 11. — С. 41—47.
7. Биман А. Б. История банков. Историческое развитие банков в России и за границей с древнейших времен и до наших дней. — СПб. — 417 с.
8. Горбач Л. М. Ринок фінансових послуг: Навч. пос. — К.: Кондор, 2006. — 436 с.
9. Копилюк О. І. Шляхи реорганізації та реструктуризації комерційних банків в умовах ринку // М. І. Долішній. Соціально-економічне дослідження в перехідний період: щорічник наукових праць. — Л.: Ін-т регіональних досліджень НАН України, 2000. — Вип. XVII. — 270 с.
10. Корнєєв В. В Кредитні та інвестиційні потоки капіталу на фінансових ринках. — НДФІ. — 2003. — 373 с.

11. Шевченко О., Слапенчук І. Інвестиційна діяльність комерційних банків // Економіка, Фінанси, Право. — 1999. — № 5. — С. 8—13.
12. Криклій А. С. Боровікова М. О. Капіталізація банківської системи як визначальний чинник розвитку економіки України // Фондовий ринок. — 2007. — С. 18—23.
13. www.bank.gov.ua
14. Другов О. О., Русін В. В. Оцінка рівня та перспективи участі іноземних інвесторів у функціонуванні банківської системи України. // Формування ринкових відносин в Україні. — 2007. — № 6. — С. 89—93.
15. Крупка М., Скаско О. Тенденції та проблеми формування ринку кредитних послуг в Україні // Вісник НБУ. — 2007. — № 11. — С. 31—33.
16. Розвиток небанківських фінансових установ в Україні: стратегія і план заходів з реформування політики сектору // Доповідь світового банку, березень 2005 р.
17. Бєленький П., Другов О. Розвиток системи фінансових посередників України в умовах посилення глобалізаційних процесів // Вісник НБУ. — 2007. — № 12. — С. 30—33.
18. Толчин К. В. Об оценке эффективности деятельности банков // Деньги и кредит. — 2007. — № 9. — С. 58—62.

Статтю подано в редакцію 13.02.09 р.

УДК 336.144.38

С. С. Котова, аспірантка,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

НОВІ ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТУ

Розглянуто суть видатків бюджету, їх роль та класифікація. Окреслено можливі шляхи вдосконалення існуючої класифікації видатків бюджету. Обґрунтовано доцільність використання додаткових класифікаційних ознак.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: видатки бюджету, видатки загального фонду, видатки спеціального фонду, касові видатки, фактичні видатки, функціональна класифікація видатків, економічна класифікація видатків, програмна класифікація видатків, поточні видатки, капітальні видатки, нерозподілені видатки.